

Egy fiatal lány hétköznapi tapasztalatai a II. világháború idején

Kántás Balázs – Kunt Gergely – Szabó Piroska – Szerényi Ildikó (szerk.): „Belső várkastély”. Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1946.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019. 276 oldal.

A múlt évszázad hetvenes éveiben a történettudományt számos kihívás érte, amelyek hatására a kutatók egy megújulást sürgető csoportja felülvizsgálta a történeti valóság fogalmát, s a történeti tudat helyett a megélt emberi tapasztalatok szűrőjén megragadható személyes emlékezetet emelte központi szerepbe. A tapasztalatok felértékelődésével a napló mint történeti forrás szintén új értelmet nyert. Korábban ugyanis a történészek azért lapozták fel azokat, hogy adatokat keressenek bennük az egykor élt nagy személyiségek életútjának feltérképezéséhez, a jelentős történeti események, korszakok történetének megismeréséhez.¹ A tapasztalatok felszínre hozatalán szorgoskodó – egymással összefonódó – alternatív történetírások² azonban korábban érdektelennek tartott információk halmazát értékelték fel. Lényegessé vált, hogy „a naplóból kiderüljön végre: a forrás szerzője milyen fogalmat alkotott magának például a térről, az időről, vagy hogy milyen jelentést és jelentőséget tulajdonított a természetnek, az emberi kapcsolatoknak, és sok más egyébnek”.³ Ám miközben történészek egy csoportja nagyító alá vette a diáriumokat, hogy olyan információkat nyerhessenek ki oldalaikról, amelyek korábban elkerülték a kollégáik figyelmét, a hétköznapi embereket is előtérbe állították. Ezekben a kezekben a napló mint történeti forrás egészen triviális dolgokat közöl nagy emberekről, és egészen lényeges dolgokat mesél el „kisemberekről”.⁴

A múltbeli emberek hétköznapi tapasztalatai iránt érdeklődő kutatók látásmódján osztozó recenzióként számomra a nyírségi származású Bicskey Erzsébet naplójának minden részlete rendkívül értékes, hiszen e diárium lapjain „egy mindennapi lány”⁵ (16) gyónja meg legmélyebb gondolatait, álmait, vágyait, mesél a mindennapok banális eseményeiről, problémáiról. Az 1922-ben vajdasági tanítók gyermekeként Izsákon született, később Nyírbátorban élő lány a nyíregyházi diákévei alatt, 1940-ben megkezdett, s egészen 1946-ig vezetett naplójának sorai

¹ Kövér 2008: 82.

² Gyáni 2010: 173.

³ Kalla 2010: 489.

⁴ Gyáni 2000: 138.

⁵ 1940. szeptember 27-i bejegyzés (a továbbiakban csak a bejegyzésdátumot tüntetem fel a lábjegyzetekben).

közt ugyanakkor azok is találhatóak történetileg érdekes adatokat, akik a „nagy történelem” iránt érdeklődnek. Erről így írnak a szerkesztők:

„A forrásértékű szövegből nyomon követhető, hogyan élte meg a háborús éveket és a háború utáni átmenetet egy szentimentális és vallásos nyírbátori fiatal lány, aki bár befelé forduló természete miatt elsősorban saját lelki életére, jövőjének tervezésére koncentrált, a napló lapjain mégis helyet kapnak családjának hányattatott életére és a politikai helyzetre való reflexiók, emellett a korabeli konzervatív-katolikus közgondolkodásról és közízlésről is képet kaphatunk a bejegyzésekből” (10).

Bicskey Erzsébet naplója négy kutató: Kántás Balázs levéltáros, Kunt Gergely társadalomtörténész, Szabó Piroska könyvtáros és Szerényi Ildikó levéltáros forrásfeldolgozó munkája révén formálódhatott kiadvánnyá. A kötet Bicskey Erzsébetet és az általa írott naplót helyezi előtérbe, hogy elsőként ő maga meséljen szerzett tapasztalatairól. E szerkesztési elvet követve a forrást feldolgozó kutatók egyúttal intellektuális játéka is hívják olvasóikat, hiszen a diárium szövegével szembesítve őket, lehetővé teszik számukra, hogy akár az ő olvasatuktól eltérő interpretációt alkothassanak. A fiatal lánynak a „mindennapiság nyelvén előadott történeteit”⁶ olvasni és históriaként prezentálni ugyanakkor korántsem egyszerű feladat, hiszen diáriumának szövege igen messze áll a klasszikus elbeszéléstől: esetlegesség, szabálytalanság, szakadozott, hiányos, félbemaradó eseménysorok, ismétlések jellemzik.⁷ A szöveg mégis eredendően egységes, hiszen írója ott van minden sorában. Ez teszi lehetővé az olvasók számára az autografikus olvasást, amelynek során eltöprenghetnek azon, vajon mi mindent tudhatnak meg a szöveg alapján a szerzőről.⁸ E játékba szívesen bekapcsolódó recenzensként magam is a naplók böngészésének ezt a módját választottam kiindulópontként, így a lány naplóját forgatva elsősorban írójának papírra vetett gondolatait, tevékenységeit és a naplóíráshoz kötődő szokásait igyekeztem megérteni és feltérképezni. A munka kezdetén azonban elengedhetetlennek tűnt feltenni a kérdést, vajon megismerhető-e minden ízében Bicskey Erzsébet naplóiban tükröződő tapasztalati világa egy kiadványon keresztül.

„A könyv csupán lecsupaszított és leszűkített képpel szolgálhat a naplók valóságáról.”⁹ Ez az állítás, amit a napló műfajának nagy francia teoretikusa, Philippe Lejeune fogalmazott meg, minden bizonnyal helytálló, hiszen egy forráskiadvány esetében valóban nem vehetjük szemügyre például a diárium külső megjelenését, hogy eltűnjünk, mit árulnak el az alakvonásai a tulajdonosáról, nem nézegethetjük a porlepte lapokat, hogy nagyító alá vegyük a kézírást mint a személyiség és a pillanat élő lenyomatát, s nem fedezhetjük fel a benne rejtőző egyéb emlékeket, dokumentumokat, rajzokat sem. Egy kiadott forrás az eredeti kézirat

⁶ Gyáni 2010: 45.

⁷ Lejeune 2008: 19.

⁸ Abbott 2002: 303–304.

⁹ Lejeune 2008: 22–23.

gazdagságát maradéktalanul sohasem adhatja vissza, ám az az állítás, miszerint a kéziratból „semmi sem marad a könyvben”,¹⁰ Bicskey Erzsébet naplója kapcsán nem állja meg a helyét. Amellett ugyanis, hogy a kiadvány a naplóíró által a lapokra skiccelt rajzokat, a beragasztott képeket, kottákat, illetve újságcikkeket is tartalmazza, a szerkesztők a kézirat egyes részleteiről színes képeket is közöltek, amelyek szemléltetik, hogyan formálta betűit a szerző.

A szerkesztők a bejegyzések integritását szintén igyekeztek megőrizni. Így amellett, hogy a kötet címét sem önkényesen választották meg, hiszen naplójának megnevezését maga Bicskey Erzsébet kölcsönözte a spanyol karmelita apáca, Avilai Szent Teréz 1577-ben írott *Belső várkastély* című művéből, a szövegen is csak csekély mértékű változtatásokat eszközöltek, ugyanakkor azt magyarázó jegyzetekkel látták el. A szerkesztői megjegyzések számottevő része a szövegben előbukkanó személyeket, intézményeket, az idézett irodalmi vagy egyéb művészeti alkotásokat, valamint „a köztudatban kevésbé ismert (jobbára római katolikus) vallási” (10) ünnepeket vagy szertartásokat azonosítja, esetleg a kevésbé ismert szóalakokhoz fűz magyarázatot, s csak kevésbé irányul magára a textusra. A jegyzetek tetemes része vonatkozik ugyanakkor a II. világháború eseményeire, amelyekben a szerkesztők kijavítják a naplóíró hallomáson és szóbeszédre alapuló értesüléseit, s az általa megjelenített eseményeket hozzáigazítják a köztörténethez. Ez csakugyan fontos feladat, ugyanakkor Bicskey Erzsébet naplója éppen arra figyelmeztet bennünket, hogy a történelmet átélő személyek olykor teljesen más történetet mesélnek el egy adott időszakról, mint a köztörténetet rekonstruáló és leíró történészek.¹¹ „Nagy események játszódnak le napjainkban, és én mégis én maradok. Egyéni sorsom érdekel”¹² (131). Így fogalmaz egyik bejegyzésében a fiatal lány, aki naplójának lapjain leginkább a gondolatait vetette papírra, a különböző benyomások, élmények nyomán keletkező érzések, indulatok leírása ugyanis valószínűleg fontosabb lehetett számára, mint a politikai, közéleti vagy éppen a mindennapi események hiteles dokumentálása.

A naplóírás számára kezdetben leginkább a személyes kommunikáció funkcióját helyettesíthette, hiszen barátnők híján a bizalmatlan és tartózkodó természetű lány naplójának mondta el mindazt, amit szükségesnek tartott valakivel megosztani. Idővel azonban az írás számos más funkciót is magára öltött.¹³

Bár azt hitte, hogy mindennap lesz majd valami mondanivalója, a lány nehezen érzett rá az írás ízére. Eleinte mindössze néhány sort írt le, s naplóját olykor hetekre, hónapokra félrerakta. Idővel azonban a rövidebb kihagyások után is mohó sietséggel nyitotta fel füzetét, hogy papírra vethesse gondolatait. Az írás aktusát ugyanakkor mindvégig szakadozottság kíséri, hiszen az érzelmek viharában a naplóírás a lelki egyensúly fenntartásának, a belső rend helyreállításának az eszközévé válhatott, ezáltal a lány nem mindennap jegyezte le emlékeit, hanem

¹⁰ Lejeune 2008: 22–23.

¹¹ Gyáni 2010: 52.

¹² 1943. július 27.

¹³ Lejeune 2003: 216–217.

csak akkor készített el egy-egy bejegyzést, amikor szüksége volt rá.¹⁴ Naplóiírási szokásait rajta kívül álló tényezők is befolyásolhatták, hiszen az iskola és az ezzel járó ingázás miatt csak kevés időt tudott önmagára fordítani. Máskor alkalom sem adódott a gondolatok rögzítésére, hiszen a tartózkodó természetű kamaszlány – aki érzéseit még a családtagjai előtt is palástolni próbálta – nemcsak a naplóját, hanem a naplóírás aktusát is igyekezett titokban tartani, a megélt képek előhívása során ugyanis gyakorta nem tudta megzabolázni túlaradó érzelmeit, s kicsordultak a könnyei. Ezáltal gondolatait olyankor próbálta papírra vetni, amikor egyedül volt otthon, vagy amikor a ház elcsendesedett, s már mindenki elszenderült.¹⁵

Bicskey Erzsébet gyakran panaszkodott otthona szeretetlenségére, bejegyzéseiben édesanyját kemény, rideg nőnek ábrázolta.¹⁶ Ebből adódóan a naplóírásban menedéket is találhatott, ahol megvizsgálhatta cselekvési lehetőségeit, tervezgethette a jövőjét, s ahová elbújhatott a borús családi élet, az egyhangú mindennapok elől. A szentimentális lányt az írás során gondolatai egy ábrándvilágba repítették, amelynek létfontosságú összetevőjét jelentette a szerelem. Mivel Bicskey Erzsébet éppen a naplóírás megkezdésének időszakában kezdett érdeklődni a másik nem iránt, bejegyzéseiben a szerelemnek kezdettől fogva hangsúlyos szerep jut, bár az ideált megtestesítő Gencsy Tibor alakja első ízben csak közel három hónappal a napló nyitása után jelenik meg. Ez az első találkozás kitüntetett szerepet kap a bejegyzésekben, hiszen a vonatbeli első pillantást követően valahányszor eszébe jutott az a novemberi nap, a naplóíró pontosan és hosszan felidézte füzetecskéje számára, hogyan esett szerelembe, ami által újra és újra átélhette addigi életének talán legmeghatározóbb élményét. Olykor csak futó pillanatokra kereste fel régi emlékeit, máskor hosszan ábrándozott, de mindvégig csordultig telítette érzelmekkel ezeket a jegyzeteket. A napló ezáltal is ideális forrásbázis lehet a megélt emberi tapasztalatokra kíváncsi kutatók számára, akik igen élénk érdeklődést mutatnak az emóciók vizsgálata iránt.¹⁷ Mivel „a megszólalás módja, a beszámoló jellege és stílusa szintúgy információt rejt magában”,¹⁸ fontos kérdés lehet például, hogyan fejezte ki Bicskey Erzsébet az érzéseit, különösen azért, mert a naplójában megannyiszor hangot adott abbéli aggályának, miszerint a nyelv nem képes kellőképpen visszaadni a gondolatok és érzések

¹⁴ Lejeune 2003: 216–217.

¹⁵ Családtagjai olykor mégis kérdőre vonták, mit ír. Ennek ismeretében nyerhet értelmet az is, hogy a naplóíró egyszerű iskolai füzetekbe jegyezte diáriumát, amellet ugyanis, hogy a családnak rossz anyagi körülményei miatt valószínűleg nem lett volna lehetősége egy valóban naplónak szánt füzet vagy könyv megvásárlására, a hagyományos iskolai írka segítségével, tanulás címszó alatt könnyebben elrejthette a naplóírás aktusát.

¹⁶ A naplóíró szülei, bár nem váltak el, a naplóírás időszakában már hosszú ideje külön éltek. Bicskey Erzsébet édesanyjával és hűgával, Idával élt együtt Nyírbátorban, innen járt be vonattal Nyíregyházára tanulni. A Bácsotpolyán élő édesapát a lányai jobbra csak a nyári szünidőben látták.

¹⁷ A Hajnal István Kör 2017-es gyöngyösi társadalomtörténeti konferenciája és konferenciakötete ugyancsak az érzelmek történetét járja körül: Lukács–Tóth (szerk.) 2019.

¹⁸ Gyáni 1997: 28.

belső gazdagságát. Számptalan tényezőtől függ, hogy egy napló szövege hogyan rögzíti az eseményeket, „az elbeszélő személyiségtípusától, jellemétől, lelki alkattól, érdeklődési körétől”.¹⁹ A műalkotás és dokumentum határán táncoló *Belső várkastély* szövegének a stílusát jelentős mértékben befolyásolták írójának olvasmányélményei, hiszen jegyzetei tobzódnak a költői képekben, asszociációkban. Annak érdekében, hogy érzelmeit kellőképpen választékosan öntesse szavakba, hasonlatait megannyiszor írók, költők tollából kölcsönözte, de e lírai képekhez olykor hozzá is költött, ami által naplójának lapjain a saját életét is regényessé varázsolhatta.

A Gencsy Tibor főhadnagy alakját láttató jegyzetekben Bicskey Erzsébet rendszerint azonban nemcsak az érzéseiről számolt be, s egy-egy pillantásból táplálkozó plátói szerelmének történetét mesélte el, hanem – szerzett tapasztalatai alapján – a szerelem mibenlétéről is értekezett. Eltöprengett, milyen tulajdonságokkal rendelkezhet az ideális férfi, illetve nő, mi lehet a nő és az édesanya hivatása, s milyen lehet az eszményi házasság és család. A mélyen vallásos római katolikus lány szerelemértelmezésébe hangsúlyosan beépült saját hite és erkölcsi nézetrendszere is, így e jegyzeteket a liliosom tisztaság gondolata szövi át: „A tündöklő tisztaságú fehér első szerelem mindig is az marad, ami volt. [...] Fehér volt ez, mint a lilium”²⁰ (188). A múlt idő használata nem véletlen, hiszen kitartóan próbálta feledni reménytelen szerelmét. E törekvés egyik eszköze a hallgatás volt, hiszen úgy gondolta, ha nem merül el fantáziájának világába, vagyis nem készíti újabb jegyzeteket, könnyebb lesz a felejtés. Ám szerelmének lángját nem csupán az írás tartotta életben (sőt, az éppen az ébren tartás, illetve megőrzés eszközévé vált), így amikor lelki élete szükségessé tette, ismét tollat ragadott.

Idővel, amikor eszményített kedvesét már nem láthatta a vonaton, az első találkozás funkcióját az utolsó pillantás vette át. A fiatal lány ezt idézte fel újra és újra, ezáltal teremtve alkalmat arra, hogy végiggondolhassa szerelme történetét s az ehhez kapcsolódó nagy kérdéseket. Az idő előrehaladtával azonban a naplóíró újabb és újabb határkövekhez érkezett az életében, s e meghatározó eseményeket (például az érettségi megszerzését, a ballagást vagy a munkába állást) a jegyzetelés során szintén igyekezett integrálni az élettörténetébe, és törekedett arra, hogy attitűdjét a bekövetkezett változásoknak megfelelően alakítsa.

Bicskey Erzsébet számára ugyanis az írás az önismeret eszköze is lehetett. A fiatal lány előtt naplójának lapjai egy olyan tükröt jelenthettek, amelyben tisztán láthatta, ugyanakkor alakíthatta is önmagát. A nyíregyházi Angolkisasszonyok Felsőkereskedelmi Iskolájában tett érettségi után, az iskolapadból kikerülve például minduntalan elmerengett diákévein, ami nem csak arra teremthetett lehetőséget, hogy újra átélhesse régi szép emlékeit, hiszen az általa teremtett ábrándvilágból kilépve – ahogyan sok esetben korábban is – újból és újból önmaga felé fordult, s igyekezett megfogalmazni, ki is ő valójában. Naplója e tekintetben

¹⁹ Katona–Kovács 2014: 45.

²⁰ 1944. július 1.

is kiváló forrás lehet az alternatív történetírások számára, amelyeknek elbeszéléseiben a tapasztalat fogalma mellett az identitásé is előtérbe kerül, ezáltal képviselői a narratív identításra fordítva figyelmüket azt kutatják, „miként teremődik az azonosság az írás által”.²¹ A napló esetében az író napról napra teremti meg az állandóan változó azonosságot. Érzékletesen szemlélteti ezt a Bicskey-napló, hiszen a lány jegyzetei újraolvasását követően több alkalommal rácsodálkozott előző napi önmagára, mondván, teljesen másképpen látja a dolgokat, mint néhány nappal korábban. Miközben újra és újra nagyító alá vette önmagát, gyakorta reflektált a benne végbemenő változásokra is, újabb és újabb rétegeket megfejtve ezáltal saját személyiségéből. Ilyenkor azonban rendszerint nemcsak azt próbálta megfogalmazni, milyen ő az írás pillanatában, hanem azt is, milyen volt a múltban, s milyen szeretne lenni a jövőben. Ezekben a jegyzetekben tehát együtt vannak jelen a naplóíró személyiségének létező, szándékolt és eszményi jegyei,²² egyúttal pedig a nővé, illetve a felnőtté válás folyamatát és annak nehézségeit is tükrözik.

Mivel a naplóírást gyermek tevékenységnek tartotta, jegyzeteiben több ízben búcsút intett a sugárzó és tiszta gyermeki rajongás által ragyogással bevont valóság eme reprezentációjának (1946. február 3.). Ám az iskolapadból kikerülve, amikor idejének nagy részét otthona ridegségében töltötte, leginkább bejegyzéseiből meríthetett erőt a mindennapok elviseléséhez, így amikor érzelmileg szükségét érezte, ismét kiöntötte a lelkét naplójának. Magányos órái során azonban nemcsak annak szentelt időt, hogy visszapillantson addigi életére és tisztán lásson önmagával kapcsolatban, hanem – a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb mértékben – igyekezett a körülötte zajló eseményeket is lejegyezni, s a lehető legteljesebben megérteni. A II. világháború keleti frontjának magyarországi áthaladása, valamint Nyíregyháza 1944. szeptemberi bombázása után, amikor fiatalságának helyszínei, a pályaudvar és az iskola – ahová gondolatban gyakran visszatért – fizikailag megsemmisült, diáriuma még erőteljesebben emlékei őrévé vált, s a háború tapasztalata is átütően betört oda. Bejegyzései már nem azt tükrözik, hogy a hátszobába milyen hírek jutottak el, s a közemberek hogyan értékelhették azokat, nem azt szemléltetik, hogy az otthon maradtak hogyan élhették meg távol lévő szeretteik hiányát, hanem azt jelenítik meg, hogy a háború rideg valósága hogyan hatolt be a hétköznapokba. Hallhatóvá teszik a szentmise közben ledobott bombák tompa moráját, látható közelségbe hozzák az este nyugalmába benyomuló, halált hozó gépek alakját. A Nyíregyházáról Miskolcra át Budapestre, illetve onnan a biatorbágyi rokonokhoz való menekülés első pillanatainak realiztikus ábrázolása szintén élesen szemben áll a korábbi jegyzetek regénybe illő költői képeivel.

A sebtében papírra vetett, zaklatott lelkiállapotról tanúskodó sorokat hosszú csend követi. A fiatal lány, aki mindvégig különös jelentőséget tulajdonított az

²¹ Kövér 2011: 222. Az elbeszélte azonosság fogalmáról: Ricœur 1999.

²² Kövér 2011: 222.

évfordulóknak – s meg is emlékezett róluk –, a napló folytatásának aktusát is egy feledhetetlen nap fordulójához kötötte. 1945. június 24-én az elmúlt év szent karácsony estéjének eseményeiről számolt be naplójának, midőn emlékezetébe idézte fehér szüzességének elvesztését, s annak elbitorlóját, egy névtelen orosz katonát. A hazatérést követően a napló a harc eszközévé vált, hiszen a diárium háborút követő szakaszát e nemi erőszak feldolgozására tett kísérletek hálózák be. Ebben a kontextusban az írás egy dráma, ami a naplóíróban lejátszódik, miközben beszél.²³ „A traumatikus élmény jellemzője, hogy a borzalmas esemény pillanatában nem dolgozható föl. [...] A [...] múlt csak a traumatikus élmény verbalizálására tett kísérleteken keresztül éleszthető a jelenben újra, s csak lassan, lépésről lépésre válik újra átéltté, s így integrálható végül a személyiségbe.”²⁴

Az áldozati perspektíva is fontos forrássá teheti Bicskey Erzsébet naplóját. A diáriumot boncolgatva lényeges kérdéssé válhat, hogyan beszélte el a naplóíró a nemi erőszak tapasztalatát, ahogyan az is, milyen stratégiával próbált a többszörösen elbeszélhetetlen traumával megküzdeni.²⁵ Bár a lány megpróbált visszatálcálni régi énjéhez, azt a háború teljesen maga alá gyűrte. Az erőszak következtében megrendült mély hite, s a háború alakulásának folytán első szerelmének általa tisztának vélt képében is csalódnia kellett. Gencsy Tibor ugyanis nem esküdött fel Szálasi Ferencre, hanem átállt a háború mihamarabbi befejezéséért küzdő ellenálláshoz, amit a naplóíró úgy értelmezett, hogy a főhadnagy hazaárulóvá vált. Az éveken keresztül eszményített első szerelméből való kiábrándulás által hagyott érzelmi űrt a menekülés során megismert német katona, August tökéletesen tisztára polírozott képével igyekezett betölteni, egy olyan képpel, amelybe örökre belekapaszkodhatott, hiszen új szerelme eltűnt Budapest ostroma során. A traumát tükröző jegyzeteiben August eszményített képe rendszeresen visszaköszön, amikor a naplóíró találkozásuk történetét eleveníti fel újra és újra. Ekkor ugyanis a múltba révedés a lelki egyensúly fenntartásának még erősebb eszközévé válhatott: „írni kell... írni... írni... írni. [...] még sok mindent fogok írni” (210).²⁶ A harmadik füzetet lezáró jegyzet elképzelhetővé teszi, hogy Bicskey Erzsébet a későbbiekben is vezetett naplót, ám e kötetek már nem maradtak ránk.

A naplójegyzeteket egy rövid tanulmány követi 36 kép kíséretében, amelyek a fiatal lány diáriumát, illetve életének szereplőit, helyszíneit ábrázolják. A naplószövegek világáról készített írásukban a közreadók elsőként (ismét) arra reflektálnak, hogyan kerülhetett napvilágra a *Belső várkastély* címet viselő kiadvány, és másodjára mesélik el a napló fennmaradásának regénybe illő történetét. A naplót rejtő egyszerű iskolai füzetekre ugyanis a kötet egyik szerkesztője, Szabó Piroska egy budapesti idősek otthona előtt heverő lomkupac tetején bukkant 2008-ban.

²³ Abott 2002: 289.

²⁴ Ankersmit 2000: 182.

²⁵ Bicskey Erzsébetnek a nemi erőszak elbeszélésére és feldolgozására tett kísérleteit Kunt Gergely vette vizsgálat alá (Kunt 2019, különösen 88–131). A nőket sújtó erőszakról értekezve Gyáni Gábor röviden szintén kitért az áldozattá vált fiatal lány önvallomásaira. Gyáni 2020: 220–221.

²⁶ 1946. március 3.

A naplóiíró nem azért vetette papírra gondolatait, „hogy bárki is elolvassa”²⁷ (15) azokat, 2019-ben a négyfős kutatói grémium a „talált szöveget”²⁸ mégis könyv formában tette közzé Bicskey Erzsébet neve alatt, mondván, „írójának története, sorsa érdekes és egyedi, s a szöveg történeti forrásértéke több helyen csorbulna a nevek megváltoztatása esetén” (9). A magánirat ilyen formában való közlésének jogi akadálya nem volt, hiszen 2010-ben bekövetkezett halálát követően Bicskey Erzsébet örököse – közeli hozzátartozó hiányában – a Magyar Állam lett, amely valószínűleg hozzájárult a szöveg anonimizálás nélküli nyilvánosságra hozatalához. A naplóiírókn kívül persze számosan (családtagok, osztálytársak, ismerősök) szerepelnek még az irományban, akiket a forráskiadás szintén saját nevükön szerepeltet. Jogi gátja ennek sem volt, hiszen a 2012-ben hatályba lépett információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvény lehetővé teszi, hogy tudományos kutatást végző személy személyes adatokat hozzon nyilvánosságra, „ha az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges”.²⁹ Az előkerülés körülményei ugyanakkor felszínre hozhatnak bizonyos etikai problémákat. A naplók, s különösen a szerzői megfontolások ellenében kiadott magánnaplók sorai közt az olvasás „illetlenségéből” fakadóan ugyanis a nyilvánosság előtt nem vállalt nézeteket, eszméket is találhatunk, ami által úgy tűnhet, elvitatjuk „a magánélet elidegeníthetetlen jogát az írótól”.³⁰ Mivel a diárium azon Dózsa György úti idők otthona elől került az irodalomtörténész birtokába, ahol a hölgy a napló megtalálásának idején élt,³¹ kamaszkori irományát vélhetően maga Bicskey Erzsébet minősítette megsemmisítendő hulladéknak. A közreadók azonban nem teszik fel a kérdést, miért fekdüthettek a füzetek egy lomkupac tetején, ahogyan az általuk idézett Z. Varga Zoltán „talált szövegekkel” kapcsolatos etikai megfontolásaira sem reflektálnak, ami azt a látszatot keltheti, hogy a szerkesztők a napló közreadásakor e morális elveket teljesen feláldozták a történeti „zsákmányszerzés” oltárán, bár ez minden bizonnyal nem így volt. A fiatal lány szövegének könyv formájában történő közreadása ugyanis magasztos célokat szolgált, hiszen a négy kutató számára a kötet egy „személyes emlékmű” (7), amely nevet ad a „sok, máig névtelen, ismeretlen áldozat közül legalább egynek” (10), egy „hányattatott életű, sokat megélt, a huszadik század nagy magyar történelmi kataklizmáit megtapasztaló és túlélő” (244) átlagembernek. Ezen erkölcsi megfontolások a közreadók szerkesztési elveiben is tükröződnek, azáltal, hogy kötetükben anonimizálás nélkül állítják középpontba Bicskey Erzsébetet és az általa írott szöveget, mintegy emléket állítva neki.

²⁷ 1940. szeptember 2.

²⁸ Z. Varga 2014: 19, 28.

²⁹ 2011. évi 112. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról, II. fejezet, 5. paragrafus, 8. cikkely. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100112.TV×hift=21001231> – utolsó letöltés: 2020. október 16.

³⁰ Z. Varga 2014: 37–38.

³¹ Vö. Kunt 2019: 16–17.

A forrásfeltárás során gyűjtött adatokból a négy kutató közösen fogalmazta meg a napló bejegyzéseit kísérő szöveget *A napló társadalomtörténeti kontextusban* címmel. Tanulmányukat úgy készítették el, hogy Bicskey Erzsébet nézőpontjának felvillantásával párhuzamosan „egy későbbi, jobban tájékozott megfigyelő szemszögéből”³² is elemezzék az eseményeket, ami által olykor a napló írójától gyökeresen eltérő értelmezést hoztak létre.³³ Szándékuk kettősségét módszertani kettősség is kíséri. A tanulmány egy része kiegészítő információkat közöl és a naplószövegek világán kívülről közelít Bicskey Erzsébet életének történetéhez. A közreadott bázis vizsgálatának szempontjából e szövegrészek is igen hasznosak, hiszen az általuk feltárt adatok (a naplóíró családi háttere, iskolájának intézménytörténete, illetve plátói szerelmének életútja) és források nélkülözhetetlenek lesznek a diárium későbbi megszólaltatásához is. A forrást követő írás más részei ugyanakkor a naplót nem csupán kiegészítő forrásként használják, hanem a naplóíró világát belülről próbálják meg értelmezni. A közreadók ily módon veszik vizsgálat alá a naplóíró olvasmányélményeit, világgképét, naplójának stílusát, s veszik nagyító alá a diáriumot mint kamasznaplót és világháborús krízisnaplót. A kísérő tanulmányt azonban nem csak e tekintetben jellemzi kettősség, hiszen a szöveg egyes részeiben az elemző jelleg érvényesül, míg más esetekben a szerzők megállnak az események pusztá leírásánál. A négy kutató neve alatt közzétett tanulmányt tehát több szempontból sem sikerült tökéletesen egyneművé tenni, a szöveg egészét mégis végigkíséri a szerzők azon törekvése, hogy a kor emberének szokásait is kiolvassák a naplóból. A diárium ugyanis, mint történeti forrás, egy adott közösségre jellemző gondolkodást, felfogást is tükröz.

„Az elsőre talán egysikúnak gondolt napló” sokrétű és összetett történeti forrás,³⁴ amit Bicskey Erzsébet kiadott feljegyzései is igazolnak. Szövegei szerteágazó volta miatt ugyanis a fiatal lány diáriuma nemcsak a hagyományosabb szemléletet követő vagy az újabb kérdésfelvetések nyomában járó történészek, hanem az irodalomrokok, pszichológusok, s élményszerűsége miatt még a laikus olvasók számára is érdekes és hasznos olvasmány lehet.

Vigh Barbara

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abbott, H. Porter 2002: Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására. *Helikon* (48.) 3. 286–304.
- Ankersmit, Frank R. 2000: Nyelv és történeti tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, 169–184.

³² Burke 2006: 940.

³³ A Bicskey Erzsébet által utólag hazaárulónak tartott Gencsy Tibort a szerzők háborús hősként aposztrofálják.

³⁴ Katona–Kovács 2014: 46.

- Burke, Peter 2006: Az eseménytörténet és az elbeszélés újjászületése. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II.* Budapest, 1189–1208.
- Gyáni Gábor 1997: A napló mint társadalomtörténeti forrás. (A közhivatalnok identitása). In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII.* Nyíregyháza, 25–33.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest.
- Gyáni Gábor 2010: *Az elveszithető múlt.* Budapest.
- Gyáni Gábor 2020: *A nő élete – történelmi perspektívában.* Budapest.
- Kalla Zsuzsa 2010: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam”. A naplók és Bártfay. In: Kalla Zsuzsa (s. a. r.): *Bártfay László naplói.* Budapest, 475–768.
- Katona Csaba – Kovács Eleonóra 2014: A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul* (87.) 2. 41–47.
- Kövér György 2008: A magánélet titkai és a napló. Nők, szerelem, házasság Kállay Béni életében. *Aetas* (23.) 3. 82–100.
- Kövér György 2011: Én-azonosság az egodokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés. *Soproni Szemle* (65.) 3. 219–242.
- Kunt Gergely 2019: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban.* Budapest.
- Lejeune, Philippe 2003: Hogyan végződnek a naplók? In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* Budapest, 210–222.
- Lejeune, Philippe 2008: A napló mint „antifikció”. In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai.* Budapest, 13–24.
- Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.) 2019: *Az érzelmek története.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 31.) Budapest.
- Ricœur, Paul 1999: Az én és az elbeszélte azonosság. In: Ricœur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Budapest, 373–411.
- Z. Varga Zoltán 2014: Önéletrajzi töredék, talált szöveg, illetéktelen olvasó. In: Z. Varga Zoltán: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg.* Budapest, 13–45.